

ԱԵԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ

ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉԱՅԻՆ ՄԻ ՊԱՏԳԱՄԻ ԴՐՍԵՒՈՐՈՒՄԸ ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՒԱՅՈՒ ԵՒ ՄԿՏՐԻՉ ՆԱՂԱՇԻ ՄՈՏ

Միջնագարյան հայ մատենագրությունը ներծծված է Աստվածաշնչի Հին եւ Նոր կտակարանի գաղափարներով, պատգամներով, դեմքերով եւ դեպքերով: Հայ եկեղեցու առաջադեմ գործիչները ջանացել են աստվածային պատգամները ներարկել ժողովրդին՝ մարդու եւ ազգի հասարակական ու անձնական կյանքը առավել դյուրին եւ օրինակելի դարձնելու ազնիվ մղումով: Աստվածաշնչային պատգամները օրենքի ուժ պետք է ստանային մարդու համար, այդ դեպքում մարդը հեշտորեն կանցներ «վայրի ծաղկի նմանվող» իր կարճատեւ կյանքը եւ կարժանանար տենչալի հավերժությունը:

Ահա այդ դերն էր կատարում եկեղեցում հանապազօրյա ասվող քարոզը, որում մերժվում էին մարդու վարքագծի այնպիսի հոռի կողմերը՝ ինչպիսիք էին շարությունը, նախանձը, բամբասանքը, ազահովությունը, ընչաքաղցությունը եւ սրանց հարակից արատները: Ահա այս առումով բացառիկ հետաքրքրություն է ներկայացնում 14-րդ դարի երկրորդ կեսի եւ 15-րդ դարասկզբի մեծ մտածող՝ փիլիսոփա, աստվածաբան, մանկավարժ Գրիգոր Տաթևացու «Քարոզգիրքը» իր երկու ծավալուն գրքերով՝ «Չմերան» եւ «Ամարան»:

Մենք խոսելու ենք «Ամարան» հատորի մեջ եղած «Վասն ազահովեան» քարոզի մասին, որն իր օրինակներով զարմանալիորեն համընկնում է 15-րդ դարի մեկ այլ նշանավոր գործչի՝ Ամիդ քաղաքի հոգեւոր առաջնորդ Մկրտիչ Նաղաշի «Վասն ազահովեան» բանաստեղծության հետ:

Գրիգոր Տաթևացու՝ ազգային գործչի նկարագրի մասին մեզանում ասված է. «Բայց ինչպես էլ լինի, այս շրջանի վարդապետների գրավոր երկերը մեծ մասամբ ունեն ոչ թե գրական-գեղարվեստական արժեք, այլ ընդհանրապես կուլտուրական: Կարելի չէ, հարկավ, մեր ժամանակի շփանհիշով վերաբերել նրանց գիտական գրվածքներին ու գործունեությանը: Առասպելներն ու զրույցները, սին դատողություններն անգամ պարզում են այն դարու ոգին ու հասկացությունները, կյանքն ու բարքերը, էլ չենք ասում կան նաեւ բազմաթիվ փայլուն մտքեր ու դատողություններ, որոնք այն ժամանակի համար ակնբախ են: Չպետք է մոռանալ, որ այն մարդիկը տքնել եւ հորինել են գործնական նպատակի համար, պատրաստել ըստ իրենց ժամանակի հասկացության գի-

տուն աշակերտներ, որ ընդունակ լինեին մաքառելու եւ ազգային անկման առաջն առնելու»¹:

Գրիգոր Տաթեւացու «Քարոզգիրքը» պահպանված է բազմաթիվ ձեռագիր օրինակներով²: Մեծ փրկիստփայլի քարոզգրքերը, մատենագրի ապրած ժամանակներից սկսած եւ հետագայում, հայ հոգեւոր կյանքում ունեցել են լայն կիրառություն:

Քարոզի կենսական նշանակության վերաբերյալ բազմաթիվ օրինակներ են բերում «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» հատորների հեղինակները: Այդ օրինակները թե՛ Աստվածաշնչից են, թե՛ Հարանց վարքից եւ թե՛ հայ մատենագիրներից: Շատ դիպուկ է եզնիկ Կողբացուց բերված օրինակը. «Կրթեաց քարոզովք եւ մարգարէիւք իբրեւ կաթամբ: Եզնիկ»³:

«Ամարան հատորը», ինչպես նշում է Գրիգոր Տաթեւացու փրկիստփայլական հայագրքներն ուսումնասիրած ակադեմիկոս Սեն Արեւշատյանը, ավարտվել է 1407-ին երկարամյա աշխատասիրությունից հետո»⁴:

Գրիգոր Տաթեւացին դեռ կենդանության օրոք հռչակ է վայելել: Այդ են վկայում նրան ժամանակակից եւ հետագա մատենագիրները: 1741-ին Կոստանդնուպոլսում լույս տեսած Գրիգոր Տաթեւացու «Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ամարան հատոր» աշխատությունը տպագրվել է Ղափանցի Մահտեսի Շահնազարի ծախսով: Մատյանի «Նախադրութիւնք» հատվածը շարադրել է «տեառն Ղազար գերընտիր եւ սրբազան կաթողիկոսն ամենայն Հայոց»: Նա Գրիգոր Տաթեւացուն կոչում է Չորրորդ Լուսավորիչ ազգիս եւ հայ եկեղեցու պարծանք: Իր ասածը հաստատելու համար պատմում է մի մարգարեական երազ, որ տեսել է Գրիգոր Տաթեւացու մայրը: Երազում Սուրբ Լուսավորիչը ձեռքին բռնած կանթեղը, որի լույսը նվազած էր, տալիս է Գրիգորի ապագա մորը՝ ասելով. «Վերցրու եւ պահիր քեզ մոտ, որովհետեւ քեզնից ծնվելու է մանուկ, որը լուսավորելու է խավարած կանթեղը ուղղափառ դավանությամբ եւ ողջամիտ վարդապետությամբ»⁵:

Հռչակավոր փրկիստփայլի քարոզգրքերն, անշուշտ, արտագրվում, բազմացվում էին Հայաստանում, տարածվում նաեւ նրա սահմաններից դուրս գտնվող հայ եկեղեցիներում, օգտագործվում որպես ուսուցողական ձեռնարկ, ինչպես նաեւ քարոզի բնագիր:

¹ Մ. Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, հ. II, Երևան, 1944, էջ 364:

² Տե՛ս Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի, հ. Բ, Կազմեցին՝ Օ. Եգանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթաբյան, Յանկերը եւ համեմատական տախտակները՝ Օ. Եգանյանի, Խմբագրությամբ Լ. Խաչիկյանի, Ա. Մնացականյանի, Երևան, 1970, էջ 1290:

³ Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. II, Երևան, Հ-Ֆ, Վենետիկ, 1837, էջ 999:

⁴ Ն. Ածաթ Թճճի, Օճճի ո՛ր ո՛րն ճճճճ ճճճճյճյճ Աճճճ ճճ Օճճճճճճճ, Աճճճճ, 1957, թ. 32:

⁵ Գրիգոր Տաթեւացի, Գիրք քարոզութեան, որ կոչի Ամարան հատոր, Կ.Պոլիս, 1741, էջ 4:

Մկրտիչ Նաղաշի լավագույն տաղը կոչվում է «Խրատական բաներս ա-
գահութեան եւ անընչութեան ի Նաղաշ վարդապետէ ասացեալ»: Ինչպես Գրի-
գոր Տաթեւացին իր «Վասն ագահութեան» քարոզում եւ մյուս քարոզներում
(«Վասն նախանձու») հաճախ է հիշում Հին կտակարանի մարգարեներին ու
Սողոմոն Իմաստունին⁶, առաքյալներին, այնպես էլ Մկրտիչ Նաղաշն իր «Վասն
ագահութեան» տաղի հենց սկզբում վկայում է Սողոմոն Իմաստունի խոսքերը.

Սողոմոն մայրն իմաստութեան առ մեզ խօսի բան խրատական,
Թ՞ որ յաւելու ի մեծութեան, նայ ցաւք անձինն բազմանան.
Լաւ է մի բուռն հանգստեան, քան երկու բուռն աշխատութեան,
Զոր առաքեալն վկայէ, թէ չափաւորն է բաւական⁷:

Թե՛ Գրիգոր Տաթեւացու «Վասն ագահութեան» քարոզում եւ թե՛ Մկրտիչ
Նաղաշի «Վասն ագահութեան» տաղում ագահութեան առաջին շար հետեւանքը
Ադամի դրախտից վտարվելն է: Փիլիսոփան թվարկում է ագահութեան մյուս
աղետալի հետեւանքները: Ագահութեան պատճառով ուրիշին զրկում ենք եւ
համարազանց, սուտ ենք խոսում, սուտ երգվում, նախանձում, հայհոյելով
թշնամանում, պատերազմում ենք, հակառակվում, բռնանում ենք, սպանում: Եվ
այդ բոլոր շարիքները եւ՛ խռովությունները, եւ՛ թալանը, եւ՛ գերությունը, եւ՛
երկրի ավերումը ագահութեան պատճառով է: Հենց այդ ագահութեան պատ-
ճառով Ադամը դրախտից դուրս շարտվեց. ուներ դրախտի բոլոր պտուղները,
մեկն էլ ուզեց ունենալ, կինն ագահացավ, նախանձեց Աստու փառքին, ուզեց
աստվածորդի ծնել եւ կերավ արգելված պտուղը, եւ ագահութեան պատճառով
մերկացան Ադամն ու Եվան, զրկվեցին լուսից, ընկան ցավերով ու փշերով լի
աշխարհը⁸:

Մկրտիչ Նաղաշը գրում է.

Ի սկզբանէ մինչ ի վախճան ամէն շարիք, որ գործեցան,
Ագահութիւն եղեւ պատճառ, որ ի բարեացն զրկեցան.
Հայեաց եւ տես գնախնին Ադամ, որ ի դրախտին յադիւնական,
Աստուածային կերպարանօք պայծառանայր յարեւ նման,
Ագահութիւն եղեւ պատճառ, որ ցանկացաւ աստուածութեան,
Վասն այն էանց զպատուիրան եւ մերկացաւ զպատմուճան⁹:

Եվ Գրիգոր Տաթեւացու, եւ՛ Մկրտիչ Նաղաշի մոտ հանդես են գալիս Կա-
յենն ու Աբելը: Փիլիսոփան ասում է, թե Կայենը սպանեց Աբելին ագահութեան

⁶ Նույն տեղում, էջ 428:

⁷ Մկրտիչ Նաղաշ, Աշխատասիրութեամբ էդ. Խոնդկարյանի, Երեւան, 1965, էջ 113:

⁸ Գրիգոր Տաթեւացի, Գիրք Բարոզութեան, որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 255:

⁹ Մկրտիչ Նաղաշ, էջ 114:

պատճառով: Նա կամեցավ, որ միայն ինքը լինի Ադամի որդին եւ տիրի ամբողջ երկրին: Բայց երկրին տիրելու փոխարեն փախավ մարդկանցից եւ անասունների հետ էր շրջում: Եվ նրա կինը, զավակները կործանվեցին ու ջնջվեցին, թոռները ջրհեղեղի մեջ ընկան:

Տես զԿայէն եղբայրասպան, թէ զինչ գործեաց, որ շէր արժան,
Նախանձեցաւ ազահուլթեամբ եւ սիրանունդ եղբայրն եսպան...¹⁰:

Գր. Տաթեւացին հիշեցնում է, թե Աստված ապրեցրեց միայն Նոյին, որովհետեւ նա սուրբ էր մնացել ազահուլթյան ու պոռնկության ախտից: Բանաստեղծը գրում է.

Որպէս յաւուրս ջրհեղեղին ազահուլթեամբ պոռնկեցան,
Ջրհեղեղաւ կործանեցան, ամէնն վասն ազահուլթեան¹¹:

Քարոզգրքի համապատասխան հատվածում հիշատակվում են Հեսուն եւ Աքարը, Երիքով քաղաքին ուղղված անեծքը: Նույնը տեսնում ենք տաղի մեջ.

Նայեաց եւ տես զԱքար Զարաեան, որ ի յաւուրս Յեսու Նաւեան,
Որ էր իշխան երեւելի եւ շէր կարօտ նա մեծութեան.
Գողացաւ նա ի յանիծիցն Երիքովի, որ շէր արժան,
Նա տուն որդովք քարակործեցան, ամէնն վասն ազահուլթեան...¹²:

Գր. Տաթեւացին հիշեցնում է հայտնի առակը. «Ազահի աչքը կշտանում է գերեզմանում, երբ նրա աչքը լցվում է մի ափ հողով»¹³: Նա ազահների թվում է դնում նաեւ Սավուղին, որին Աստված պատվիրեց գնալ Ամադեկ եւ վրեժ ինդրել Աստու ժողովրդից: Տերը պատվիրեց, որ նա ավար շվերցնի, բայց նա ազահությունից շտեց Տիրոջը: Նույն դեպքերը Մկրտիչ Նաղաշի մոտ ձեւակերպված են հետեւյալ կերպ.

Հայեաց եւ տես զՍաւուղ Կիսեայն, որ յԱստուծո չառ հրաման՝
Խնդրել զվրէժ ժողովրդեան եւ սպանել զԱզակ արքայն:
Ազահութեամբ նա կուրացաւ եւ մոռացաւ զՏեառն հրամանն,
Վասն այն կորոյս զմեծութիւն եւ շար դիւաց եղեւ դարան¹⁴:

Գրիգոր Տաթեւացին հիշում է բորոտ նէեմային, որ գալիս է Գամասկոսից, Եղիսե մարգարեի ձեռքով մկրտվում Հորդանան գետում եւ ցավերից ազատվում: Նա մարգարեին ասում է. «Վերցրու իմ բեռներից ոսկի եւ արծաթ, որ քեզ եմ բերել, որովհետեւ դու ինձ բժշկեցիր»¹⁵: Եվ մարգարեն նրանից ոչինչ

¹⁰ Նույն տեղում:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 115:

¹² Նույն տեղում:

¹³ Գրիգոր Տաթեւացի, Գիրք Բարոզոպեան, որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 255:

¹⁴ Մկրտիչ Նաղաշ, էջ 115:

¹⁵ Գրիգոր Տաթեւացի, Գիրք Բարոզոպեան, որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 256:

չի վեցնում՝ ասելով, թե Աստծու անունն է նրան ձրիաբար բուժել, ուրեմն ինքը ոչինչ չի կարող վեցրնել: Մկրտիչ նաղաշն ասում է.

Խաբեաց, պատրեաց զնէեման, զարծաթն առեալ ի թագստեան,
Նա անիծիւք բորոտեցաւ, ամէնն վասն ազահութեան¹⁶:

Թե՛ Գր. Տաթեւացին եւ թե՛ Մկրտիչ նաղաշը ազահության շարիքի բարձրակետը համարում են Հուդայի դավաճանությունը Հիսուս Քրիստոսին: Քարոզի հեղինակը ատենախոսական կետերով մեղադրական է կարդում. «...Յայտնի է ի Յուդայէ, որ վասն ազահութեան մատնեաց զփրկիչն աշխարհի եւ խաչել ետ: Եւ տես զմեծ վնաս նորա: Նախ, զի աշակերտ էր, զվարդապետն իւր մատնեաց եւ ոչ զօտար ոք: Երկրորդ՝ զի տեսեալ էր զամենայն սքանչելիսն Քրիստոսի եւ լեալ զքարոզութիւն աւետարանին: Երրորդ՝ զի յընտրելոց կարգէն էր յերկոտասանիցն՝ ոչ յետին ոք կամ անպատիւ: Չորրորդ՝ զի զարկղ արծաթոյ ինքն ունէր եւ պահէր: Եվ ոչ էր կարօտ կամ աղքատ: Հինգերորդ՝ զի բազում անգամ զգուշացուցեալ էր զնա, թէ (վա՛յ մարդոյն յոյր ձեռն գայցէ գայթակղութիւն որդի մարդոյ երթայ եւ լաւ էր, թէ չէր ծնեալ մարդն այն եւ թէ (մի ոմն ի ձէնջ մատնելոց է զիս) եւ թե՛ (համբուրելո՞վ մատնես զորդի մարդոյ) այլ սէր արծաթոյն կուրացուցեալ էր զնա: Վեցերորդ՝ զի անմեղն մատնեաց, որ չէր ինչ մեղապարտ մահու՞ ոչ առ նա, եւ ոչ առ այլս»¹⁷:

Գրիգոր Տաթեւացին բացատրում է, թե Հուդան իր կամքով եւ ազահության համար ուրացավ: Այդ առավել ազահությունից նա հուսահատվեց ու խեղդվեց, կործանվեց թե հոգով եւ թե մարմնով: Հուդայի վերցրած արծաթից նա շօգտվեց ոչ իրական կյանքում, ոչ մահվան ժամանակ: Նրա դիակն այնպես է գարշահոտում, որ դրանից գարշում են նույնիսկ Հիսուսին խաչողները:

Բանաստեղծը գրում է.

Այլեւ Յուդայ Սկարիովտացի որդի եղեւ նա կորստեան,
Ձիւր վարդապետն ի մահ մատնեաց, յորմէ երկինք՝ ւ երկիր դողան:
Ազահութեան ախտն է դաժան, որ զաշկերտն արար գազան,
Ձիւր վարդապետն ի խաչ եհան, ամէնն վասն ազահութեան¹⁸:

Հետաքրքիր է, որ Գրիգոր Տաթեւացու «Քարոզգրքի» մեջ եղած «Վասն ազահութեան» հատվածի սկիզբը Մկրտիչ նաղաշի մոտ տեղափոխված է քերթվածի համապատասխան հատվածի վերջը: Երկու հոգեւոր առաջնորդներն էլ կրկնում են ազահի եւ արյան ծարավ գայլի համեմատությունը:

¹⁶ Մկրտիչ նաղաշ, էջ 116:

¹⁷ Գրիգոր Տաթեւացի, Գիրք Բարոգուպեան, որ կոչի Ամարան հատոր, էջ 256-257: Ուղղագրությունը բերվում է ըստ բնագրի - Ա.Գ.:

¹⁸ Մկրտիչ նաղաշ, էջ 116: